

УДК 37.014 (477)

Кучменко Е.М.

ІСТОРІЯ РЕФОРМУВАННЯ ОСВІТИ В УКРАЇНІ ЗА ДОБИ ГЕТЬМАНАТУ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО

У статті розглядається діяльність уряду П.Скоропадського і її вплив на національно-культурний розвиток Української держави. Аналізуються основні напрями, шляхи, засоби і тична спрямованість уряду в реформуванні освіти.

Сучасна Україна стала перед невідкладною необхідністю утвердження державної мови, розвитку національної культури. За час незалежності прийнято Конституцію, ряд законів і постанов Верховної Ради, указів Президента України, в яких визначаються нові підходи до цілей та напрямків культурної політики, засобів їх практичної реалізації. Успішне виконання цих завдань значною мірою залежить від усвідомлення історичних традицій, зокрема, вивчення досвіду культурного будівництва періоду визвольних змагань українського народу 1917-1920 років.

Центральна Рада, Гетьманський уряд, Директорія УНР вважали відродження української культури одним з головних елементів державотворення. Найбільших успіхів у культурній сфері було досягнуто за доби гетьманату. Відносно піднесення економіки і розвиток банківської справи на той період дозволили уряду Української держави поліпшити фінансування культурної галузі, реалізувати ряд проектів, які були розроблені ще за Центральної Ради, сприяти подальшому розвитку національної культури.

Тодішні умови проведення культурної політики у деяких аспектах були подібними до сучасних. Це пояснюється тим, що в СРСР, як і в Російській імперії, чинились усілякі перешкоди розвитку української культури. Внаслідок цього як під час визвольних змагань 1917-1920 років, так і після проголошення незалежності в 1991 році, в Україні культурна галузь перебувала в критичному стані. Незважаючи на це, Гетьманський уряд досяг вагомих результатів у національно-культурному будівництві. Тому його позитивний досвід

має велике значення для сьогодення суверенної України.

Публікації на тему культурної політики уряду Української держави почали з'являтися ще за доби гетьманату. Міністр освіти М.П.Василенко, П.О.Стебницький, В.П.Науменко, відомі українські педагоги та науковці С.Русова (голова Департаменту позашкільної і дошкільної освіти) і Ф.Сушницький (голова Департаменту вищої освіти) неодноразово виступали на сторінках періодичної преси із роз'ясненням свого бачення шляхів розвитку української культури та аналізом її сучасного стану. Авторитетні політичні і культурні діячі Г.Павлуцький, Л.Курбас, Ф.Шмідт, О.Грушевський та інші в своїх статтях у газетах "Відродження", "Шлях", "Робітнича газета" порушували актуальні проблеми розвитку науки та мистецтва. Були за гетьманщини й перші спроби комплексного дослідження питань культурного будівництва. Так, З.Кузеля у своїй праці "Рік 1918 на Україні" аналізував головні напрямки розвитку культури за часів П.Скоропадського. Однак висновки даного автора ґрунтувалися лише на матеріалах тогочасної періодичної преси. Книга С.Постернака "Із історії освітнього руху на Україні за часи революції" була, як на той час, узагальнюючою працею з даної проблеми. Але автор дав суб'єктивні оцінки, оскільки С.Постернак належав до антигетьманської опозиції та прагнув применшити успіхи режиму у культурному будівництві. Отже, названі публікації про культурну політику гетьманату були політичне заангажовані, оскільки ґрунтувалися переважно на особистому досвіді функціонерів у культурній сфері. Вони свідчать про те, що

Кучменко Е.М.

вже у той період намітилися дві протилежні оцінки діяльності гетьманського уряду в галузях освіти, науки та мистецтва - ідеалізація та нещадна критика.

Ці тенденції набули подальшого розвитку у працях державних і політичних діячів, котрі опинилися в еміграції. Прибічники гетьманату, зокрема П.Скоропадський, Д.Дорошенко, О.Войнаренко, у своїх мемуарах та історичних дослідженнях стверджували, що період гетьманщини був найпродуктивнішим за 1917-1920 роки для українського культурного будівництва. Прихильники Української Народної Республіки - В.Винниченко, Р.Млиновецький, Д.Доленга - були переконані у тому, що правління П.Скоропадського символізувало занепад української освіти, науки та мистецтва.

Більшість українських істориків у діаспорі в 1940-1970 роках також поділились на прихильників та супротивників гетьманату. В своїх працях Н.Полонська-Василенко, Д.Гирський, Б.Коваль підкреслюють здобутки гетьмана у культурному будівництві. Навпаки, О.Брик, М.Славінський, Д.Соловей зосередились лише на недоліках та прорахунках гетьманської держави у цій галузі. Разом з тим, у повоєнний період збільшувався вихід політичне незаангажованих праць, у яких порушувалися важливі проблеми з цієї теми. Так, І.Кирилов, Г.Вашенко, Г.Василькович аналізували розвиток української освіти. М.Вертухів торкався історії заснування гетьманським урядом Української Академії наук, а В.Січинський показав внесок Георгія Нарбута в розвиток графічного мистецтва.

Нині, як зазначає І.Лисяк-Рудницький, більшість істориків української діаспори схиляються до об'єктивного, суто наукового висвітлення проблеми. Зокрема, В.Янів, І.Кейван, А.Животко, О.Субтельний прагнуть неупереджено показати процес культурного будівництва за гетьманської доби.

В українській радянській історіографії тема культурної політики гетьманату замовчувалася або висвітлювалася упереджено. Виняток становлять деякі публікації 1920-х років. Наприклад, С.Постернак досліджував розвиток в Українській державі бібліотечної справи, а В.Ігнатенко аналізував стан тодішньої преси. В цілому ж, радянські дослідники ігнорували діяльність уряду Української держави у галузі культури або свідомо її фальсифікували. Яскравим прикладом було безпідставне

твердження про заснування радянським, а не гетьманським урядом Української Академії наук. Фактичний матеріал публікацій, присвячений ювілеям окремих вузів, також відповідно препарувався.

На початку 90-х років відбулися зміни у підході до проблеми. З проголошенням незалежності України настав якісно новий період у дослідженні культурного будівництва за гетьманщини. Йде бурхливе переосмислення всього, що було накопичено історичною наукою за всі попередні роки. С.В.Кульчицький високо оцінює національно-культурне будівництво уряду П.Скоропадського. В.К.Майборода та С.В.Майборода, В.Кравець, І.Михайлова, С.Скидан, Д.О.Тхоревський, А.В.Вихрущ, Л.П.Вовк, Н.Ю.Ротар досліджували розвиток початкової та середньої освіти за гетьманщини. Вони вважають досягненням тодішнього уряду успішну українізацію початкової школи, створення значної кількості українських гімназій, підготовку педагогічних кадрів для потреб національної школи, забезпечення учнів українськими підручниками. Водночас ці автори вбачають недоліки культурної політики гетьманату у недостатньо рішучій дерусифікації середньої школи, прагненні до зайвої централізації управління освітою, переслідування українських культурних діячів деякими місцевими адміністраціями.

В.Короткий та В.Ульяновський, торкаючись питань розвитку вищої освіти, зазначають, що в Українській державі цій справі було надано потужного імпульсу. Водночас, О.В.Колпакова та В.І.Онопрієнко, які приділили увагу заснуванню та розвитку в 1918 році національних університетів, вказали на загальном повільну українізацію вузів.

Найґрунтовнішими з новітніх видань, присвячених заснуванню та діяльності Української Академії наук, є праці авторських колективів, а також статті В.І.Юрчука та В.Г.Врублевського. Вчені, зокрема, вказують на здобутки гетьманського уряду в цій галузі та тодішні проблеми із забезпеченням Академії наук необхідними приміщеннями.

Л.І.Євселевський та С.Я.Фарина у своїй монографії "Просвіта" в Наддніпрянській Україні" (1993) показали діяльність "Просвіти" у період гетьманату, наголошували на фактах переслідування цих товариств місцевою адміністрацією. Г.Я.Рудий дослідив ступінь відображення у тодішніх часописах культурного життя в Україні. П.В.Голобуцький,

Н.В.Жлудько, С.М.Косяк і А.А.Свобода у своїх публікаціях аналізують розвиток бібліотечної справи. О.Нестуля показав зародження державної системи охорони пам'яток історії та культури за гетьманщини.

Таким чином, можна зазначити, що історики вивчали лише окремі аспекти актуальної проблеми. Комплексного аналізу культурної політики і практики Української держави ще не здійснено.

Мемуарна література допомагає зазирнути за лаштунки авансцени, де формувалась культурна політика гетьманату, а також поглянути на події з точки зору ворогуючих таборів. Спогади як самого П.Скоропадського, так і Д.Дорошенка (міністра закордонних справ Української держави), О.Войнаренка (співробітника Міністерства освіти) вирізняються відверто монархічними, прогетьманськими симпатіями. Натомість, В.Винниченко, В.Андрієвський (губернський комісар освіти Полтавщини), О.Кошиць (керівник Державної капели) у своїх мемуарах гостро критикують національно-культурну політику гетьманського уряду. Щоденники В.І.Вернадського віддзеркалюють події з точки зору скептично налаштованої до відродження української державності російської інтелігенції. Водночас І.І.Огієнко (ректор Кам'янець-Подільського університету), В.Биковський (бібліотечний діяч) намагались у своїх мемуарах об'єктивно оцінити розвиток вищої освіти, бібліотечної та видавничої справи у досліджуваний період.

Очоливши Українську державу, гетьман вважав за необхідне всіляко підтримувати українську культуру і створювати всі умови для її розвитку. Водночас П.Скоропадський був противником витіснення російської культури, оскільки вважав, що вона була спільним надбанням російського й українського народів, результатом їх віками об'єднаних зусиль. Він був прибічником вільного розвитку в Україні української та російської культур при певній державній підтримці першої, але без утисків і заборон щодо другої [1]. В урядовому повідомленні, підписаному всіма членами новоствореної на початку травня 1918 року Ради Міністрів, уряд запевняв, що буде рішуче впроваджувати в життя ідею подальшого всебічного розвитку української національної культури, забезпечення прав української мови в школі, державних і громадських установах і закріплення всіх форм української державності [2].

Ще за часів Центральної Ради робилися спроби українізації освіти. Але при хаосі громадянської війни, відсутності дієвої адміністрації на місцях українізація освіти звелася фактично до того, що в найбільших містах були засновані українські гімназії, а в Києві створено Український Народний університет. Керівники гетьманської держави дотримувалися диференційованого підходу до реформування різних ділянок галузі. В культурній діяльності уряд керувався принципом: "прямуєчи невинно до створення нашої зовсім самостійної української культури, прямуєчи до цілковитої українізації всього народного виховання, - робити це з найменшою шкодою для всяких культурних цінностей". Він прямував не до механічного примусового прилучення людей до українства, але до хімічного розчинення неукраїнських елементів в українській стихії [3]. Розпочинати свою діяльність зі створення національної школи уряду довелося за складних умов. Лише в початковій школі більша частина вчителів володіла й бажала викладати українською мовою, була готова вводити предмети українознавства. У середній та вищій школах російське вчителство становило більшість, агресивно налаштовану проти будь-яких спроб українізації.

Найбільш рішучими та успішними були заходи Міністерства освіти щодо дерусифікації нижчої початкової школи. Навчання там тривало 4 роки і було безкоштовним. Цей тип шкіл був найкраще забезпечений українською літературою та вчителями, готовими до переходу на українську мову навчання. З'явилися детальні програми з викладання дисциплін українською мовою та список відповідних підручників. Завдяки державному асигнуванню за короткий час було надруковано понад 130 різних підручників тиражем у 2 млн. примірників. На утримання нижчих початкових шкіл в липні 1918 р. було асигновано 88 987 025 крб. [4].

Другим рівнем навчання тоді була вища початкова школа, до якої переходили діти 10-12 років після закінчення нижчих початкових шкіл. Навчання там тривало 3 роки і було платним. Міністерство освіти обережно поставилося до українізації цих шкіл, оскільки не вистачало педагогів, здатних вести навчання українською мовою, та бракувало відповідних підручників. Міністр освіти видав 22 липня та 5 серпня накази губернським і

повітовим земським та міським управам, які зобов'язували з наступного 1918/19 шкільного року навчання в початкових школах для українського люду вести українською мовою. У початкових школах, де українці становили менше 50%, допускалося викладання "тією мовою, яка вживається в школі", але наказувалось обов'язково ввести предмети з українознавства: українську мову та літературу, історію і географію України. Для забезпечення навчальних закладів необхідною кількістю підручників українською мовою Рада Міністрів у червні асигнувала кошти на видання 1 620 000 підручників для початкових шкіл. Завдяки заходам гетьмана та його уряду було відкрито понад 1200 нижчих початкових шкіл. Чисельність українських вищих початкових шкіл, які утримувались за рахунок загальнодержавного бюджету, збільшилася з 343 (на квітень 1918 р.) до 1069 (на листопад 1918 р.) [5].

Наступним рівнем у системі освіти в Українській державі були середні школи. До цих шкіл учні вступали після закінчення початкової школи (до першого класу) або вищої початкової (до п'ятого класу). Навчання тривало 8 років і було платним. 1 червня 1918 р. був утворений Департамент середньої освіти на чолі з А.С.Синявським. Департаментом було вирішено створити нові українські середні школи, укомплектувати їх штати педагогами, здатними навчати українською мовою, терміново розробляти підручники і посібники.

З початку 1918/19 навчального року було засновано 50 державних середніх шкіл (40 українських гімназій для хлопчиків та 10 реальних шкіл). Створення українських гімназій дозволяло значній кількості випускників українських початкових шкіл продовжити навчання українською мовою. Уряд організував у м. Києві дві бурси-інтернати для вихованців українських гімназій. В розпорядження Міністерства освіти асигнувалось 510 000 крб. на облаштування зазначених закладів та 395 727 крб. на їх утримання в 1918 р. [6]. Міністерство надавало також значну фінансову допомогу місцевим самоврядуванням та громадським організаціям для відкриття та утримання 38 середніх шкіл. На ці потреби Рада Міністрів асигнувала 400 000 крб. [7]. Для підтримки незаможних талановитих учнів української національності уряд заснував 5 серпня 1918 р. 350 стипендій, які були названі іменами відомих українських діячів. Кожна стипендія носи-

ла ім'я заслужених та визначних постатей у галузі науки, письменства та української культури загалом. Були стипендії імені Т.Шевченка, Г.Сковороди, І.Котляревського, В.Антоновича, Лесі Українки, М.Лисенка, М.Кропивницького, І.Нечуя-Левицького, І.Карпенко-Карого. Дуже багато інших наших славних імен також були увіковічені в гетьманському законодавстві. Не забуто і краших синів та доньок Галицької та Буковинської землі, адже були стипендії імені І.Франка, О.Кобилянської, Ю.Федьковича та ін. Взагалі, мабуть, не було такого визначного українця, імені якого не знайшлося б серед цих стипендій. Міністерство освіти в 1918 р. прийняло також на державний кошт 50 українських гімназій, які було відкрито громадськими організаціями за часів Центральної Ради. Гетьманським урядом виділялись значні кошти на господарчі потреби середніх шкіл. Рада Міністрів 29 липня 1918 р. ухвалила асигнування 6000 000 крб. на негайні господарчі видатки державних загальноосвітніх середніх шкіл [8].

З метою забезпечення української національної школи педагогічними кадрами усіх ступенів керівництвом Української держави було проведено значну роботу з підготовки вчителів для національної школи. Відповідно перебудовувалась робота педагогічних навчальних закладів, створювались учительські семінарії та інститути. Було засновано 2 учительські інститути та 12 учительських семінарій. Згідно з рішенням Ради Міністрів від 9 травня Міністерство освіти організувало курси українознавства для вчителів на території всієї України. На їх утримання уряд асигнував 2 184 790 крб. Ці курси функціонували з 1 червня до 1 вересня 1918 р. і підготували до викладання українською мовою близько 15 500 педагогів [9]. Курси були трьох типів: лекторські, для вчителів середніх та вищих початкових шкіл, для вчителів нижчих початкових шкіл. Вони організовувалися також на території Воронежчини, Курщини, де проживала значна частина українців, а також в українській Холмщині, окупованій Польщею. У програмі курсів були такі предмети, як українська мова, письменство, історія мистецтва, історія й географія України, арифметика, сучасний момент, сільське господарство (огляд), школознавство, принцип нової школи, термінологія з усіх предметів. Курсистам надавалося помешкання і допомога в розмірі 100 крб. При Київському та Одеське-

му шкільних округах з 1 липня працювали курси з підготовки вчителів середніх шкіл, де серед інших предметів слухачі вивчали українську мову та літературу, історію та географію України. Для підготовки майбутніх учителів до викладання українською мовою циркулярами міністра народної освіти від 15 серпня та 7 вересня в учительських семінаріях вводилися обов'язкові предмети з українознавства: українська мова та література, історія та географія України. Усі курси Міністерство забезпечувало досвідченим персоналом і надавало слухачам житло та матеріальну допомогу. В першу чергу до курсистів зараховувалися вчителі, яких направляли земства, міста, учительські спілки та педагогічні ради.

Урядом Української держави було розпочато перебудову професійно-технічної освіти, першим кроком якої була дерусифікація фахових шкіл. Завдяки чималим асигнуванням було поліпшено якісний склад та матеріальне становище викладацького персоналу, проведені необхідні ремонтні роботи, виплачувались стипендії незаможним учням. Департаментом професійної освіти було розроблено на 5 серпня 1918 р. та затверджено міністром освіти нові плани навчання, згідно з якими в технічних та ремісничих школах запроваджувалося викладання української мови та літератури, історії та географії України. Крім того, до навчальних планів вводилось українське торгове діловодство й економічна географія України. Велика увага приділялась розробці технічної термінології українською мовою. Вчителі, майстри-керівники та завідувачі ремісничими школами, майстернями і відділами зобов'язувалися пройти курси українознавства та з нового навчального року перейти на викладання українською мовою. Діловодство та листування цих шкіл переводилося на державну мову. На утримання середньотехнічних та ремісничих шкіл у 1918 р. було асигновано 2 317 742 крб. [10].

Великий поступ зробив уряд і у справі позашкільної освіти та дошкільного виховання. Рада Міністрів на засіданні 23 серпня прийняла рішення щодо фінансування та основних напрямків діяльності Міністерства освіти в цій галузі. Міністерство зобов'язувалося допомагати земським і міським самоврядуванням, які були створені у селах і містах для позашкільної освіти у вечірніх школах з навчанням грамоти і з популярно-науковими викла-

дами, у справі організації бібліотек-читалень з найкращими книжками, різноманітних культурних народних розваг, клубів, виставок. А для дошкільного виховання створювалися дитячі садки, дитячі майданчики, ясла. Міністерство зобов'язувалося готувати досвідчених робітників для позашкільної освіти і дошкільного виховання. Воно надавало також педагогічну і грошову допомогу просвітнім установам, які займалися позашкільною освітою і дошкільним вихованням, крім того, влаштовувало курси для інструкторів та зразкові бібліотеки-музеї. На півріччя з 1 липня 1918 по 1 січня 1919 року уряд асигнував на зазначені потреби значні суми: на позашкільну освіту - 51 949 350 крб. і на задоволення потреб дошкільного виховання - 500 000 крб. [11]. Рада Міністрів вирішила також щорічно включати до бюджету Міністерства народної освіти та мистецтв відповідні кошти. Уряд виділяв також асигнування на проведення з'їздів земств з питань дошкільного виховання та позашкільної освіти і на видання відповідної навчальної літератури. На початку червня 1918 р. в Києві були влаштовані курси для підготовки інструкторів і діячів позашкільної освіти.

Значні здобутки уряд також мав у створенні української вищої школи. За ініціативою міністра освіти М.П.Василенка в кінці червня 1918 р. було організовано Комісію у справах вищої школи та наукових закладів на чолі з В.І.Вернадським. Головним завданням Комісії було розгляд законопроектів та вирішення нагальних проблем вищої школи і наукових установ. До комісії увійшли: академік В.І.Вернадський, професори М.Ф.Сумцов, Д.І.Багалій, В.Г.Шапошників, В.І.Луцицький, Г.Г. де Метц, О.В.Спекторський, Б.Л.Личков.

Керівники гетьманської держави вважали, що, оскільки серед викладачів та студентства переважали росіяни чи зросійшені громадяни, то потрібно створювати українську національну вищу школу шляхом відкриття вузів з українською мовою викладання та поступово українізовувати російськомовні вузи. Велике значення у створенні національної вищої школи з українською мовою викладання мало перетворення Київського українського народного університету в державний, і 17 серпня 1918 р. П.Скоропадський затвердив прийнятий Радою Міністрів закон про перетворення його на Державний український університет з чотирма факультетами: історико-філологіч-

ним, фізико-математичним, правничим і медичним. Комітет будівництва університету очолював голова Правління у справах мистецтв і національної культури П.Я.Дорошенко. На потреби університету уряд асигнував з 1 липня 1918 р. до 1 січня 1919 р. 1 375 000 крб. [12]. 6 жовтня 1919 р. відбувся урочистий акт відкриття Київського державного університету. На його відкритті гетьман зазначив, що тільки на основах науки, на основах державності та принципі індивідуальної свободи можливий соціальний поступ людності [13]. 17 серпня 1918 р. було затверджено закон про заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету. При цьому значну підтримку надала міська управа Кам'янця, яка 6 липня 1918 р. прийняла рішення про виділення ділянки землі для будівництва університету та асигнувала для цього 1 000 000 крб., виділила для університету приміщення Кам'янець-Подільської технічної школи [14.] Одночасно 6 жовтня 1918 р. було відкрито український історико-філологічний факультет у Полтаві як перший крок до створення Пол-

тавського українського університету. Він був заснований місцевою "Просвітою" за матеріальної допомоги земства. У липні 1918 р. заходами Катеринославського міського самоврядування на базі місцевих Вищих жіночих курсів було засновано Катеринославський університет. Це був приватний навчальний заклад, яким керувала Опікунська Рада.

Українські народні університети було засновано і в інших містах України. Вони зробили вагомий внесок у розвиток національної культури попри всі труднощі часу, політичну нестабільність, трагедію братовбивчої війни. При їх створенні малося на меті, що у фундамент нової системи української вищої освіти буде закладено увесь передовий світовий досвід у цій галузі. Але ця ідея не була реалізована - не вдалося залучити українських учених з інших країн, не знайшлося таких експертів, як В.І.Вернадський, що запропонував свої знання і досвід для раціональної організації Української Академії наук. І все ж українські університети, безумовно, стали заходами національного відродження.

1. *Скоропадський П.* Спогади. Кінець 1917 - грудень 1918. - К.; Філадельфія 1995. - С. 57.

2. *Мусієнко В.В., Машевський О.П.* Українізація органів державної влади в гетьманській державі Павла Скоропадського // *Розбудова держави.* - 1996. - № 2. - С. 38.

3. *Вакуловський В.* У 60-річчя відновлення гетьманської української держави 29 квітня 1918 р. - К.; Філадельфія, 1995. - С. 57.

4. *Дорошенко П.* Історія України: 1917-1923 рр. - Т. 2: Українська Гетьманська Держава. - Ужгород, 1932. - С. 336.

5. *Машевський О.П.* Українізація освіти в 1918 році // *Вісник Київського університету.* - Історія. 1996. - Вип. 34. - К., 1996. - С. 85.

6. *Дорошенко П.* Вказ. праця. - С. 337.

7. *Машевський О.П.* Вказ. праця. - С. 86.

8. *Дорошенко П.* Вказ. праця. - С. 337.

9. *Машевський О.П.* Вказ. праця. - С. 87.

10. *Дорошенко П.* Вказ. праця. - С. 339.

11. *Машевський О.П.* Вказ. праця. - С. 86.

12. *Онопрієнко В.І.* Українські університети в 1917-1919 рр. // *Вісник Академії наук України.* - 1993. - № 2. - С. 83.

13. *Мусієнко В.В., Машевський О.П.* Вказ. праця. - С. 38.

14. *Колтакова О.В.* Кам'янець-Подільський Український університет // *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки.* - Вип. 3. - 1994. - С. 20-21.

Kuchmenko E.M.

THE HISTORY OF REFORMATION OF EDUCATION IN THE UKRAINE DURING THE PERIOD OF HETMANATE OF P. SKOROPADSKY

The activity of government of P. Skoropadsky and its influence on national and cultural development of ukrainien country in this article are considered. The main directions, ways, methods and thematic orientation of government in the reformation of education are analyzed.